

УДК 930.2:[94:355.48(477)]"972"

ОСТАННІЙ БІЙ СВЯТОСЛАВА ІГОРОВИЧА

Микола КОЗАК

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті розглянуто головні гіпотези щодо питання реконструкції обставин загибелі київського князя Святослава Ігоровича на дніпровських порогах у 972 р. Коротко проаналізовано ключові – наявні та гіпотетичні – писемні та археологічні джерела. Піддано сумніву інтерпретацію так званого «меча Святослава». Висловлено думку про неможливість детальної реконструкції обставин смерті Святослава на підставі існуючих на сьогодні джерел.

Ключові слова: Святослав Ігорович, Свенельд, Святославова могила, меч Святослава, Вознесенський скарб.

Київський князь Святослав Ігорович (944–972) із династії Рюриковичів, без сумнівів, є чи не найбільш виразною постаттю з-поміж українських князів. Будучи особистістю вкрай харизматичною та войовничою, він залишив по собі, поруч із військовою славою, таємницю історії своєї загибелі. Всупереч легендарному амплу князя-воїна, який, за словами Леонтія Войтовича, був «останнім вікінгом на київському престолі» [5, с. 227], на сторінках літопису знаходимо свідчення того, що князь Святослав був настільки ж нерозважливим, скільки й хоробрим.

Літописець доволі скупо описує останній акт життя князя, але можна зрозуміти, що й сам він засуджує його за нерозсудливість і зарозумілість, коли той у 971 р., разом із нечисленною дружиною потрапив у важке становище на дніпровських порогах, ігноруючи слухну пораду свого воєводи: «Учинивши мир із Греками, Святослав рушив у човнах до [дніпрових] порогів. І сказав йому воєвода отця його Свенельд: "Обійди, княже, [їх] на конях, бо стоять печеніги в порогах". Однак не послухав він його і рушив у човнах. Тим часом послали переяславці до печенігів [гінців], кажучи: "Іде Святослав у Русь, узявши майна багато у греків і полон незчислений, а з малою дружиною". Почувши ж печеніги се, заступили пороги. І прийшов Святослав до порогів, та не можна було пройти порогів, і став він зимувати у Білобережжі. І не було в них їжі, і настав голод великий, так що по півгривні [була] голова коняча. І зимував [тут] Святослав. А коли приспіла весна, пішов Святослав у пороги» [12, с. 43].

Після голодної зими на порогах із, ймовірно, ослабленою та деморалізованою дружиною, Святослава спіткала фінальна невдача, коли він потрапив разом із багатою здобиччю до рук печенізького князя Кур'ї: *«У рік 6480 [972]. Прийшов Святослав у пороги, і напав на нього Куря, князь печенізький. І вбили вони Святослава, і взяли голову його, і з черепа його зробили чашу, – окувавши череп його золотом 1, пили з нього»* [12, с. 43].

Леонід Махновець відзначає, що за «Уваровським списком» літопису (XVI ст.) на місці опису загибелі Святослава є згадка про те, що на чаші, виготовленій із черепа князя, було розміщено напис: *«Чюжихъ желая своя погуби»* [12, с. 43]. Можливо, такий вчинок був проявом певної іронії печенізького князя щодо того, як йому легко дісталась перемога над значним ворогом.

Мимоволі можна знайти аналогії між характерами Святослава Ігоровича та його батька, який також загинув через втрату пильності та відсутності стратегічної далекоглядності. Якщо у випадку з Ігорем відомо, що після загибелі його було поховано і навіть указано місце поховання: *«І похований був Ігор, і єсть могила його коло Іскоростеня-города в Деревлянах і до сьогодні»* [12, с. 43], то у випадку Святослава літопис обмежується тільки скупим описом убивства. Відсутність повідомлення про поховання наптовхує на думку, що, ймовірно, така скупість літописця була пов'язана з неможливістю поховати князя за всіма традиціями, адже його тіло, як бачимо в згадці про чашу, було піддано нарузі ворогами. Таким чином, із зрозумілих причин літопис промовчав про посмертні почесні Святославу. Найімовірніше, що за практикою того часу в честь князя на його батьківщині був споруджений так званий «кенотаф».

Варто приділити певну увагу візантійським джерелам щодо згаданих подій. Так, хроніст Лев Диякон (X ст.) погоджується із позицією руського літописця про те, що князь загинув унаслідок засідки печенігів, але теж згадує, що деяка частина війська таки вціліла й успішно повернулася до Києва [13, с. 82]. Водночас свідчення хроніста Іоанна Скілиці (XII ст.) відрізняється: він не згадує, аби хтось із дружини Святослава вижив після бою [13, с. 133].

Довгий час в історіографії не існувало чіткої думки щодо часу загибелі князя. Це зумовлено невідповідністю руського (березневого) та візантійського (вересневого) літочислення [3, с. 49]. Щодо року, то висувались різні гіпотези, які вказували на початок 70-х рр. X ст.

Андрій Білецький переконливо довів, що датою смерті князя з урахуванням руських і візантійських джерел і зважаючи на використання астрономічного календаря, є 17 лютого 6480 (972) року

[3, с. 53]. Згідно «книжного» календаря це припадає на 1 березня, тобто на початок нового місячного та річного циклу язичницького календаря.

Намагання виявити могилу чи ймовірне місце загибелі Святослава Ігоровича трапляються ще від початку ХХ ст. [20, с. 105]. До цього часу дослідники обмежувалися невизначеними припущеннями, що князь Святослав загинув на дніпровських порогах, які до затоплення у 1932 р. внаслідок спорудження греблі «Дніпрогесу» знаходилися поміж містами Запоріжжя та Дніпро (Дніпропетровськ) на відстані майже 90 км [20, с. 105].

Однак серйозна дискусія розпочалася після відкриття на території Вознесенської гірки (зараз м. Запоріжжя) (рис. 5) «Вознесенського скарбу» (рис. 1) у ході Дніпробудівської археологічної експедиції 1927–1932 рр., яка діяла у зв'язку зі спорудженням «Дніпрогесу» [20, с. 106]. Варто зазначити, що скарб було виявлено неподалік курганного могильника (до 80 курганів) і прямокутного укріплення з невисоких валів завдовжки 52 м і завширшки 51 м із похованням-спаленням у центрі [20, с. 106]. Скарб становив собою циліндричну яму глибиною до 90 см і діаметром до 70 см, у якій знаходилися нашарування залізних, срібних і золотих предметів. Серед них стремена, вудила, стріли, окуття піхов шабель та срібні фігурки лева та орла зі змією в лапах; зверху скарб було простролено трьома шаблями [20, с. 106–108].

Оскільки «Вознесенський», або як його ще називають «Кічкаський скарб», є наріжним каменем в археологічному дискурсі про смерть і могилу Святослава Ігоровича, варто більш детально розглянути питання його інтерпретації.

У 1930-х рр. значна частина Дніпробудівської археологічної експедиції була піддана сталінським репресіям, включно з відкривачем скарбу Володимиром Грінченком. Один із учасників експедиції, якому вдалося вціліти, був таганрозький археолог Михайло Міллер. Учений в 1942–1945 рр. перебував на окупованих Німеччиною територіях, у 1943 р. виїхав до Німеччини, згодом до Австрії, а протягом усієї війни активно співпрацював із німецькими SD та «Ahnenerbe» [9, с. 246]. Згодом, вочевидь вважаючи, що матеріали розкопок експедиції втрачені, а більшість учасників репресовані, М. Міллер усвідомлює необхідність оприлюднити наявні в нього матеріали та видає коштами української діаспори малотиражну брошуру «Могила князя Святослава» [15]. У своїй книжці М. Міллер жалкує, що не він очолював дослідження пам'ятки, а, на його думку, недостатньо компетентний В. Грінченко

[9, с. 247]. Саме з цієї праці, розпочинається серйозна дискусія й інтерпретація комплексу – начебто могили князя. Головною підставою для гіпотези М. Міллера була локалізація вище о. Хортиця так званої Кічкаської переправи, що особливо активно функціонувала в IX–XII ст. [15, с. 15].

В Україні дискусія навколо інтерпретації скарбу розпочалася вже в повоєнний час. Так, мистецтвознавець Леонід Мацулевич, аналізуючи срібну фігурку орла, виявлену в скарбі (рис. 2) переклав монограму, що містилася на грудях птаха як «Петрове» [20, с. 111]. Сам виріб, на думку вченого, виготовлений не пізніше IV–V ст., а за призначенням він міг бути «військовим знаком, прапором заgonу, при цьому не римського і не візантійського» [14, с. 183–205]. Археолог Алла Сміленко підтримала раніше висловлену гіпотезу про слов'янське походження скарбу. На підставі того, що в комплексі не виявлено житлових споруд, вчена припустила, що це міг бути постійний військовий табір, функція якого полягала в контролі за переправою. А. Сміленко звернула увагу й на те, що кожна категорія речей лежала окремим шаром, що є дуже цікавим. Згори шар стремени, (58 цілих і фрагментів), згори донизу шар вудил (40), пряжок (139 цілих і уламків) та з самого низу 7 цвяхів та предмети із срібла та золота, згадані фігурки та дрібні елементи озброєння [20, с. 111].

Проте й дотепер деякі дослідники інтерпретують скарб не як слов'янський, а як салтівський чи тюркський. Зокрема, таку думку ще у 1982 р. висловив Анатолій Амброз, а розвинув гіпотезу вже в 2009 р. Михайло Відейко. Згадані вчені вважають, що скарб слід пов'язувати радше з хозарами, ніж русами [20, с. 113].

У 2012 р. скарб привернув увагу згаданого вище А. Білецького, який намагався на підставі низки аналогій і зброезнавчого аналізу матеріалу з комплексу та самого скарбу довести, що Вознесенський скарб дійсно є могилою князя Святослава. Цю ж концепцію перехопив і Георгій Шаповалов [20, с. 113–114]. Проте відомий дослідник хозар Олексій Комар обґрунтовано вважає докази А. Білецького непереконливими, а атрибутику речей комплексу і наведені останнім аналогії – хибними [9, с. 248], тому доречно залишити питання відкритим.

Від себе додамо, що станом на X ст. шабля та стремени з округлою підшовою, виявлені в комплексі ще не були настільки характерними для слов'янських воїнів, але водночас були в широкому обігу на озброєнні тих же хозар [8].

На підставі аналізу епістолярних джерел О. Комар зазначає, що наведена в роботі М. Міллера гіпотеза є неправильною. На думку дослідника, М. Міллер, ймовірно, ставився до критикованого в згаданій брошурі відкривача комплексу В. Грінченка з неприхованою неприязню, адже неодноразово писав доноси на колег [9, с. 250– 251]. Вочевидь це пояснює те, чому він сам уникнув репресій. Оксана Дровосекова зазначає також те, що М. Міллер не міг під час відкриття скарбу бути присутнім у Запоріжжі й брати участь у дослідженнях, оскільки станом на час відкриття у травні 1930 р. перебував у Таганрозі [9, с. 249]. Проте з урахуванням навіть особистих кар'єристських інтересів М. Міллера, варто визнати, що його праця отримала вагомий резонанс. У своїй роботі він заповідав майбутнім поколінням українських патріотів встановити пам'ятник Святославу Ігоровичу на гіпотетичному місці його загибелі, що й відбулося у 2005 р. [9, с. 248].

Привертає надзвичайний інтерес і такий «дивний» збіг обставин, що восени 2011 р. саме в північних околицях о. Хортиця, неподалік від встановленого пам'ятника «випадковим» чином було «виловлено» той самий знаменитий «меч Святослава» [17, с. 51–52]. Опісля меч було викуплено з ініціативи Національного заповідника «Хортиця» та міської ради м. Запоріжжя за 10 тисяч доларів США. Знахідка отримала значний резонанс у ЗМІ [17, с. 51–52].

Перш за все привертає увагу надзвичайно гарний рівень збереженості меча, що дослідники намагаються пояснити його перебуванням під нашаруваннями мулу і піску. Довжина меча становить 0,96 м, вага 1 кг. [17, с. 52–53]. Елементи руків'я зберегли багаті декоративні компоненти з срібла, міді та латуні, що наштовкнуло В'ячеслава Саричева на порівняння знахідки з мечем кастильського принца Фердинанда де ла Седра XIII ст., який був менше оздоблений [18, с. 114]. Дослідник намагається обґрунтувати доцільність припущення про належність меча Святославу. На нашу думку, такий аргумент не є об'єктивним з огляду на те, що мечі XII–XIII ст. вже не містять прикрас, рельєфних орнаментів, їхні руків'я виготовляються з одного матеріалу, на відміну від багато оздоблених взірців X–XI ст. [6, с. 86]. Тому така аналогія не має сенсу. Оскільки мечі епохи вікінгів були виключно статусними й дорогими, майже всі вони мали прикрашені руків'я, на відміну від мечів пізнього середньовіччя. Але викликає сумнів сам факт наявності розкішної зброї у Святослава – князя, який спав на кінському сидлі та зневажав розкіш.

Типологічно цей меч відноситься до підтипу V за Я. Петерсеном, верхів'я до підтипу 11 за Р. Веллером [16, с. 56]. Окрім надзвичайного орнаменту, який здійснював ефект мерехтіння на сонячному промінні та клейма «**ULFBERHT**», яке свідчить про імпордне походження виробу, на вершні меча встановлено асиметрично. На думку Максима Остапенка, це свідчить про індивідуальний стиль фехтування власника [16, с. 56]. На нашу ж думку, такий дефект жодним чином не міг вплинути на якісні характеристики меча позитивно.

У цьому контексті необхідно згадати п'ять мечів X ст., виявлених у 1928 р. в процесі будівництва дамби Дніпровської ГЕС [10, с. 47]. Кожен із цих мечів також був багато оздобленим у скандинавському стилі, деякі мали характерне франкське клеймо у вигляді слова «**ULFBERHT**».

О. Комар слушно зауважує, що вже з моменту цих знахідок триває плутанина та неоднозначність в інтерпретації. Проблему додає той факт, що під час Другої світової війни всі ці мечі, буцімто, було втрачено. Вже тоді ці знахідки було пов'язано з імовірним нападом печенігів на русів чи скандинавів у районі Кічкаської переправи; розглядався також їхній зв'язок із загибеллю князя Святослава [10, с. 47].

Найцікавіша гіпотеза щодо такої значної концентрації знахідок мечів X ст. належить Федору Андрощуку. Зокрема, він пов'язує їх із германською традицією жертвопринесення мечів у воду, яка була характерною для Скандинавії, відтак і для Русі [1, с. 130–132]. Така думка перегукується зі свідченнями Константина Багрянородного (X ст.) про жертвне місце русів на о. Хортиця [11, с. 48–49], і це стало підставою для віднесення згаданих мечів до слідів такого культу.

У цьому контексті варто згадати «меч Святослава» та його асиметричне верхів'я. Як вказує Анатолій Кірпічников, на одному з дніпробудівських мечів також було встановлено, на його думку, дещо завелике руків'я [7, с. 27–29]. Чи не вказує це на певну особливість таких мечів, якій могло з часом надаватись якогось сакрального значення?

Критикуючи М. Міллера, О. Комар піддає сумніву локалізацію переправи, аргументуючи це інтерпретацією деяких археологічних даних течією Дніпра та сумнівною результатами експедиції 1928 р. Вчений констатує, що вона могла знаходитися за 1,2 км на південь [10, с. 58]. На його думку, навіть гіпотеза про напад печенігів на купецьке судно, якою пояснювали появу мечів, є необґрунтованою у зв'язку з відсутністю знахідок елементів корабля чи предметів

обміну (торгівлі) та незначну ймовірність нападу печенігів у цьому місці Дніпра, де мечі було виявлено [10, с. 59]. А свідчення про знахідку візантійських монет під час Дніпробудівської експедиції, якими раніше було обґрунтовано функціонування там переправи, дослідник також вважає сумнівною [10, с. 51], як і намагання віднести мечі з клеймом «*ULFBERHT*» до продукції однієї майстерні [10, с. 58–59].

Відтак, найімовірнішою видається гіпотеза, що руські й скандинавські купці та воїни поблизу о. Хортиця (чи на самому острові) приносили мечі в жертву богам. Це перегукується зі свідченням К. Багрянородного про те, що на о. Св. Георгія (Хортиця) руси приносять жертви священному дубу [11, с. 48–49]. О. Комар на підтвердження «жертвної гіпотези» відзначає, що серед дніпровських мечів немає жодного, який би не був дуже багато оздобленим, таким, який би не був гідним піднесенню богам [10, с. 58–59].

Чи можна припустити, що серед мечів, виявлених у 1928 р., є меч Святослава, або ж меч, принесений ним чи його дружинником у жертву? Навряд чи, оскільки типологічно ці мечі належать до типів S, T1 і T2, які датуються кінцем X – початком XI ст. [2, с. 72–87], і лише один до типу E2, який хронологічно не виходить за межі X ст., так само, як «меч Святослава». Останній, на думку О. Комара, відноситься до типу T2 і лише декорований подібно до раннього типу V [10, с. 59]. Вважаємо доцільним зауважити, що інтерпретація згаданих мечів як зброї Святослава чи його дружини йде в розріз із вже згаданим літописним повістунням, де чітко сказано, що Святослава було полонено та обезголовлено, а отже й зброя його не могла бути втраченою, а стала військовим трофеєм князя Кур'ї.

Ще одним цікавим джерелом, яке є дотичним до питання останнього бою Святослава Ігоровича, є мініатюра Радзивіллівського літопису XV ст., на якій зображено сцену нападу печенізьких вершників на корабель Святослава (рис. 4). Проте зазначаємо, що до цього джерела слід ставитись вкрай обережно. Перш за все тому, що ця пам'ятка відноситься до XV ст. і від описаних подій її відмежовує майже п'ять століть.

О. Комар наголошує, що в різний час над створенням мініатюр працювало від 3 до 5 художників, які згідно з власним задумом змінювали сюжет і композицію [9, с. 236]. Деякі редактори намагалися видовжити чи розширити оригінальну мініатюру на довжину листа, що видно з перекриття берегом і носом лодії ніг коней і вершників [9, с. 236]. Одразу привертає увагу в зображенні

нереальність тактики, вибраної печенігами, адже типовою тактикою для всіх кочовиків було ведення сфокусованого обстрілу з луків. Тому малоімовірно, що печеніги б намагалися вбити Святослава, осипаючи його камінням, ще й сидючи верхи на конях, як це показано на мініатюрі. Викликає сумнів і сама фізична здатність людини здійснити таку маніпуляцію з важким каменем, сидючи в сідлі. Ці аргументи підтверджують здогадку О. Комара про те, що автори та художники Радзивілівського літопису не володіли жодною додатковою інформацією про обставини смерті Святослава, буквально слідуючи літопису [9, с. 237].

Дуже цікавою в контексті історії про загибель князя є постать воєводи Свенельда, якому літописець приписує мудру та проігноровану Святославом пораду обійти дніпровські пороги. Проте ця постать не є такою й однозначною. А. Білецький наголошує на актуальній від російської імперської історіографії проблемі довгожительства Свенельда, який був ще воєводою Ігоря, фігуруючи у літописі у межах 914–977 рр. [4, с. 20]. Російський дослідник Олексій Шахматов зазначав, що хронологічна сітка подій, накладених на літопис, не відповідає дійсності, що може вказувати на його фальшування [21, с. 83]. Згодом вчений довів, що Свенельд у 40–70-х рр. Х ст., є однією і тією ж людиною [21, с. 87–88]. Слід зазначити, що він є головною після Святослава постаттю подій весни 971 р. Тому важливо з'ясувати, чи міг воєвода таки переконати князя дослухатися до поради?

О. Шахматов вважає, що літописна згадка про Свенельда у 971 р., який відмовляє князя від небезпечного маршруту, є фальшованою, а договір із греками, де після Святослава згадується Свенельд, є пізнішою вставкою [4, с. 3]. Аргументує вчений це тим, що порада Свенельда змінити маршрут була несвоєчасною, оскільки князь з воями вже були в лодях [4, с. 23]. А. Білецький, поділяючи думку О. Шахматова й аналізуючи літопис, додає зі свого боку дуже слушне зауваження, що печеніги заступили пороги тільки після попередження переяславців, а Свенельд попереджає князя про них ще до того, як ті стали на порогах і були попереджені переяславцями [4, с. 23]. Крім того, вчений зазначає, що Святослав про печенігів знав, але все ж, буцімто зігнував пораду воєводи [4, с. 23].

На захист тези про неавтентичність опису подій 971 р. можна навести іншу літописну згадку з Устюзького літопису (XVI ст.). У ній йдеться про те, що Свенельд утік із поля бою під час походу на греків [19, с. 29]. Тому навіть факт його перебування біля Святослава

під час повернення з Візантії видається сумнівним з огляду на все сказане. Борис Рибаків навіть припускав, що Свенельд був єдиним із дружини Святослава, хто повернувся до Києва після втечі з-під Доростола (зараз м. Силістра), але слід брати до уваги, що згадані хроністи Л. Диякон та І. Скіліца засвідчують перебування воєводи у Візантії [4, с. 23]. На думку А. Білецького, Свенельд унаслідок зрадив Святослава й під Доростолом перейшов зі своїми «отроками» на сторону ромеїв. У грецьких джерелах це відображено в образі метафоричного «чуда» і появи св. Мученика Феодора, якого до того ніхто не бачив і який бився на боці візантіїців [4, с. 25]. Учений схиляє до думки, що крім греків Свенельд був єдиною людиною, яка не була зацікавлена в поверненні Святослава до Києва [4, с. 25].

Таким чином, на сьогодні неможливо дати вичерпної відповіді про обставини загибелі Святослава Ігоровича. Більшість наявних джерел не є безпосередніми свідченнями цих подій і повинні бути піддані критиці. Із певністю можемо сказати, що «Вознесенський («Кічкаський») скарб» не має відношення до смерті Святослава, оскільки поховання не було б кому здійснювати, а гіпотеза М. Міллера може бути сфальсифікованою із його особистих міркувань. Жоден із наведених вище мечів, виявлених у 1928 і 2011 рр., не може належати Святославу з тієї причини, що зброя князя стала трофеєм печенігів. Проте питання мечів і їхнього зупоміж них, варто залишити відкритим. Ні мініатюра Радзивілівського літопису, ні руські чи грецькі писемні джерела не несуть вичерпної інформації щодо реконструкції останнього бою князя.

Єдине, що можемо сказати з упевненістю – це те, що князь загинув на дніпрових порогах 1 березня 972 р. від рук печенізького князя Кур'ї, яким було захоплено здобич і зброю Святослава Ігоровича. Найімовірніше, через ослаблення русів зимівлею на о. Хортиці, печеніги здобули легку перемогу. Оскільки Святославова легенда була порушена ганьбою поразки, літописець не став вдаватися у деталі з політичних міркувань.

Список використаних джерел та літератури

1. Ф. Андрощук, *Гнѣздо, Дніпровський путь и финал Бирки Гнѣздо*, «125 лет исследования пам'ятника» 2001, с. 130–132.

2. Ф. Андрощук, *Мечи и некоторые проблемы хронологии эпохи викингов*, «Краеугольный камень. Археология, история, искусство, культура России и сопредельных стран», 2010, Т. 1, с. 72–87.
3. А. Білецький, *Про дату загибелі князя Святослава*, «Музейний Вісник» 2015, № 15/2, с. 49–54.
4. А. Білецький, *Святослав Хоробрий і Свенельд*, «Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: Держава та армія» 2009, № 652, с. 20–26.
5. Л. Войтович, *Княжа доба: портрети еліти*, Біла Церква 2006, 782 с.
6. О. Гулей, *Розквіт зброярського мистецтва Стародавньої Русі XII–XIII століть*, «Молодий вчений» 2017, № 2, с. 85–88.
7. А. Кирпичников, *Древнерусское оружие*, «Археология СССР. Свод археологических источников» 1966, Вып. 1, 142 с.
8. А. Комар, О. Сухобоков, *Вооружение и военное дело Хазарского каганата*, «Восточноевропейский археологический журнал», 2000, № 2 (3), март-апрель. Режим доступу: http://archaeology.kiev.ua/journal/020300/komar_sukhobokov.htm
9. А. Комар, *Место гибели князя Святослава: поиски, легенды, гипотезы, мистификации*, «Stratum plus. Археология и культурная антропология» 2014, с. 235–256.
10. А. Комар, *Мечи Днепростроя (к истории находки 1928 г)*, «Русь в IX–XII веках: общество, государство, культура» 2014, с. 47–61.
11. Константин Багрянородный, *Об управлении империей*, Москва 1991, 498 с.
12. *Літопис Руський*, пер. Л. Махновець, Київ 1989, 591 с.
13. Лев Диякон, *История*, Москва 1988, 239 с.
14. Л. Мацулевич, *Войсковой знак V в*, «Византийский временник» 1959, Т. 16, с. 183–205.
15. М. Міллер, *Могила князя Святослава*, Вінніпег 1951, 15 с.
16. М. Остапенко, *Знахідка меча X ст. біля Хортиці (до питання про похід князя Святослава «в пороги» 972 р.)*, «Археологія» 2016, № 3, с. 49–64.
17. М. Остапенко, *Меч епохи князя Святослава на шляху з варяг в греки*, «Підводні дослідження: Археологія. Історія. Дайвінг» 2013, Вип. 5, с. 51–62.
18. В. Саричев, *Мініатюра радзивиллівського літопису в системі джерел про останній бій князя Святослава*, «Підводні дослідження: Археологія. Історія. Дайвінг» 2013, Вип. 5, с. 114–131.
19. *Устюжский летописный свод (Архангелогородский летописец)*, под ред. К. Сербиной, Москва 1950, 128 с.

20. Г. Шаповалов, «...Прійшов Святослав у пороги...», «Княжа доба: історія і культура» 2014, Вип. 8, с. 105–118.

21. А. Шахматов, *Мстислав Лютий в русской поэзии*, «Сб. Харьков. ист.-филолог. об-ва» 1906, с. 75–93.

ПОСЛЕДНЯЯ БИТВА СВЯТОСЛАВА ИГОРЕВИЧА

Мыкола КОЗАК

Львовський національний університет імені Івана Франко

В статье рассмотрены основные гипотезы по вопросу реконструкции обстоятельств гибели киевского князя Святослава Игоревича на днепровских порогах в 972 г. Кратко рассмотрены основные имеющиеся гипотетические, письменные и археологические источники. Подвергнуто сомнению интерпретацию так называемого «меча Святослава». Высказано мнение о невозможности детальной реконструкции обстоятельств смерти Святослава на основании существующих на сегодня источников.

Ключевые слова: Святослав Игоревич, Свенельд, могила Святослава, меч Святослава, Вознесенский клад.

THE LAST BATTLE OF SVIATOSLAV I IGOREVICH

Mykola KOZAK

Ivan Franko National University of Lviv

The article deals with the available sources for the reconstruction of the circumstances of the death of the Prince of Kiev Svyatoslav Igorovich. Criticism of the interpretation of the Voznesensk treasure and the "Sword of Svyatoslav". The opinion was expressed about the impossibility of reconstructing the death of the prince at existing sources.

Key words: Svyatoslav Igorovich, Sveneld, Tomb of Svyatoslav, Svyatoslav's Sword, Voznesensky treasure.

Додатки

Рис. 1. Вознесенський скарб. Фото 1930 р. зі звіту В. Грінченка. – Г. Шаповалов, «...Прийшов Святослав у пороги...», «Княжа доба: історія і культура» 2014, Вип. 8, с. 107.

Рис. 2. Срібне навершя у вигляді орла з Вознесенського скарбу. Запорізький краєзнавчий музей. Фото 2012 р. – Г. Шаповалов, «...Прийшов Святослав у пороги...», «Княжа доба: історія і культура» 2014, Вип. 8, с. 107, 109.

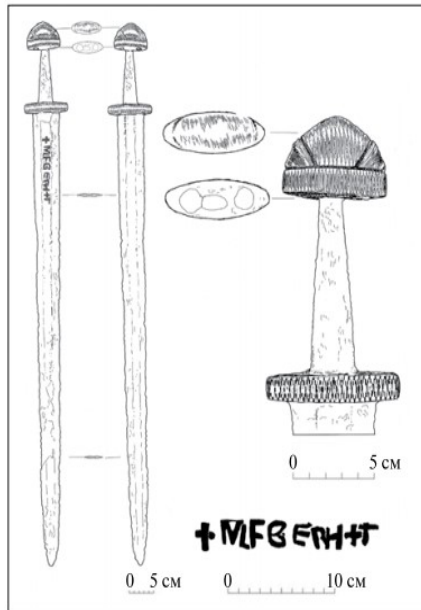

Рис. 3. Так званий «меч Святослава» (за М. Остапенком). – М. Остапенко, Знахідка меча X ст. біля Хортиці (до питання про похід князя Святослава «в пороги» 972 р.), «Археологія» 2016, № 3, с. 56.

Рис. 4. Мініатюра сюжету вбивства Святослава з Радзивіллівського літопису. – А. Комар, *Место гибели князя Святослава: поиски, легенды, гипотезы, мистификации*, «Stratum plus. Археология и культурная антропология» 2014, с. 237.

Рис. 5. Археологічні пам'ятки доби Київської Русі в південній частині дніпрових порогів (за М. Остапенком) . – М. Остапенко, *Знахідка меча X ст. біля Хортиці (до питання про похід князя Святослава «в пороги» 972 р.)*, «Археологія» 2016, № 3, с. 50.